

ARCHEOsupport bv

Advies en onderzoek

Een archeologisch bureauonderzoek voor Noorderhagen 50 te Enschede (Ov.)

A. Ufkes

AcheoSupport-Rapport 2018-2

Groningen
2018
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureauonderzoek voor Noorderhagen 50 te Enschede
(Ov.)

ArcheoSupport-Rapport 2018-2
ArcheoSupport-Projectcode 2018/003

Tekst

A. Ufkes

Afbeeldingen

S.J. Tuinstra

Redactie

A. Ufkes

Beheer en plaats van documentatie

ArcheoSupport bv

definitieve versie

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door

ArcheoSupport bv

Postbus 41091

9701 CB Groningen

www.archeosupport.nl

ISSN 1574-6887

Groningen, 2018

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Aanleiding tot het onderzoek	4
1.2	Huidige en toekomstige situatie op de onderzoekslocatie	4
1.3	Doel van het bureauonderzoek	4
1.4	Werkwijze bureauonderzoek	6
2	Resultaten bureauonderzoek	7
2.1	Bekende aardwetenschappelijke waarden	7
2.2	Bekende archeologische waarden	7
2.3	Historische situatie	8
2.4	Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel	9
3	Conclusies en aanbevelingen	10

Projectgegevens

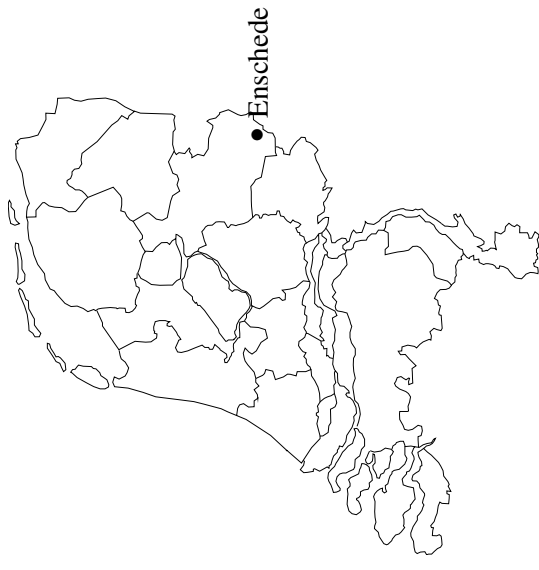
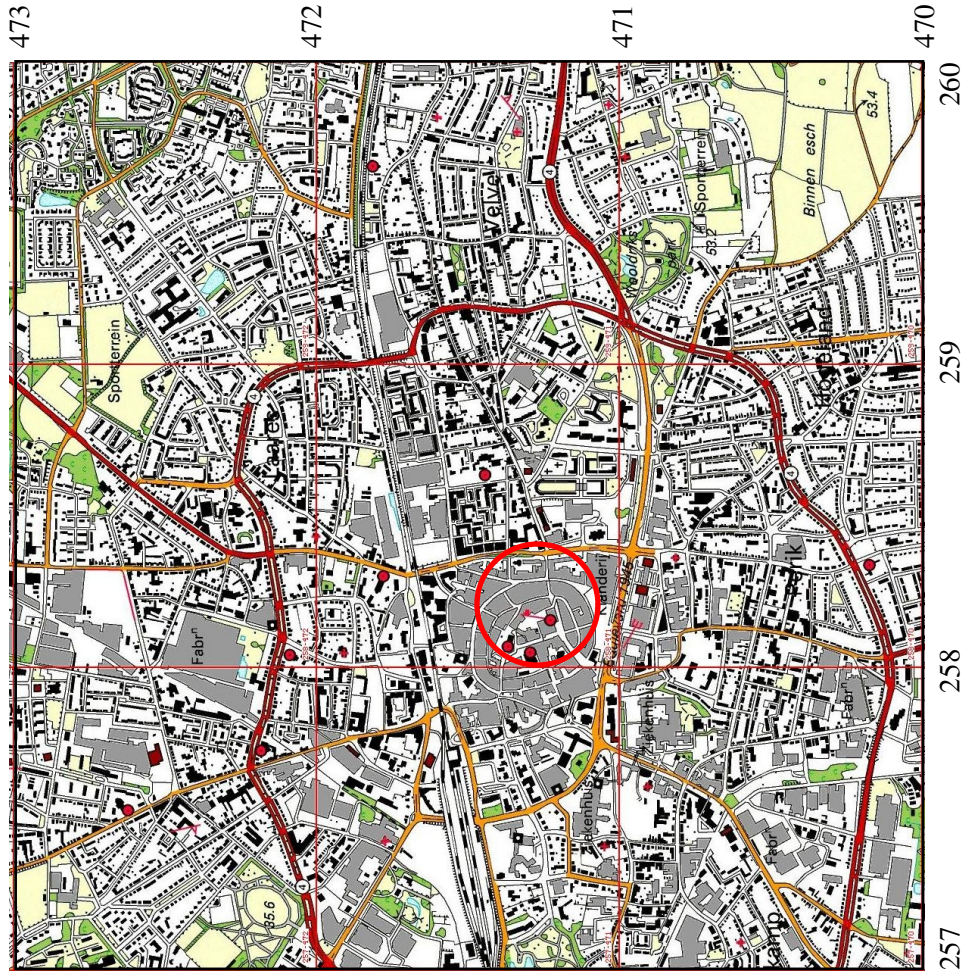
Projectnaam	Enschede Noorderhagen 50 bureauonderzoek
Projectcode	2018/003
Type onderzoek	Bureauonderzoek
OM-nummer	4586653100
Status	Definitief
Projectleider	Mevr. drs. A. Ufkes
Contact	06-29060092, aufkes@archeosupport.nl
Opdrachtgever	Veldboom Vastgoed
Contact	axel@vastboomvastgoed.nl
Bevoegde overheid	Gemeente Enschede
Contact	J. van der Kamp, j.vanderkamp@enschede.nl
Toetsing	Gemeente Enschede
Contact	J. van der Kamp, j.vanderkamp@enschede.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Noorderhagen 50
Plaats	Enschede
Gemeente	Enschede
Provincie	Overijssel
Kaartblad	34F
Centrum-coördinaat	258.130 / 471.450
Oppervlakte bouwplaats	426 m ²

Beschrijving resultaten

Beschrijving onderzoekslocatie	Bebouwing, gesloopt
Geologie	Dekzand van de Formatie van Bostel (Laagpakket van Wierden) op fluvioperiglaciale en glaciale afzettingen van de Formatie van Drenthe (matig grove, iets grindhoudende zanden op leem en zandige klei)
Bodem	Stedelijke bebouwing, gedempte gracht
Archeologische waarden	Archeologisch waardevol gebied A
Historische waarden	Bebouwing in Nieuwste Tijd
Archeologische verwachting	Bewoningssporen uit de periode Nieuwste Tijd
Aanbeveling	Archeologische begeleiding volgens KNA-protocol opgraven

Legenda

— Onderzoekslocatie

Abbeelding 1. Topografische kaart van de onderzoekslocatie (omcirkeld) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van Veldboom Vastgoed bv. te Groningen heeft ArcheoSupport uit Groningen een bureauonderzoek uitgevoerd op de locatie Noorderhagen 50 te Enschede.

Aanleiding voor dit onderzoek vormt de voorgenomen herontwikkeling van de locatie. Het bestaande braakliggende terrein zal voorzien worden van nieuwbouw in de vorm van appartementen. Bij de grondwerkzaamheden voor de nieuwbouw worden mogelijk archeologische waarden verstoord. Om te bepalen of er daadwerkelijk archeologische waarden aanwezig zijn en om deze eventueel te behouden, dient voorafgaand aan de werkzaamheden een archeologisch bureauonderzoek plaats te vinden.

Het bureauonderzoek is uitgevoerd in februari 2018 door mw. drs. A. Ufkes, senior KNA archeoloog van ArcheoSupport. Het archeologisch bureauonderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld zijn in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 4.0).

1.2 Huidige en toekomstige situatie op de onderzoekslocatie

De onderzoekslocatie ligt aan de Noorderhagen te Enschede en betreft het braakliggend terrein tussen de panden Noorderhagen 48 en 54. De ligging van de locatie is weergegeven in afbeelding 1 en 2. Het terrein, kadastraal bekend als B 7741, meet 426 m².

De huidige situatie betreft een verhard terrein met een afsluitende muur aan de straatzijde. De nieuwbouw op de locatie, appartementen, wordt aan de voorzijde begrensd door de Noorderhagen, aan de achterzijde sluit het aan bij de Menistkerk aan de Stadsgravenstraat (1864), thans een brouwerij. Aan de westzijde van het onderzoeksterrein ligt een eetgelegenheid, aan de andere zijde een gemeentelijk monument: Noorderhagen 48. Het belang van dit pand is gelegen in het feit dat het deel uitmaakt van een rij gave huizen aan een straat die mede de vorm van de Enschedese binnenstad heeft bepaald. Het is een op de rooilijn liggende woning bestaande uit twee bouwlagen met zolder waarop een dakkapel is aangebracht.

Noorderhagen 50 zal aangelegd worden als een appartementencomplex in vier woonlagen, een begane grond met drie verdiepingen (bijlage 3 en 4).

1.3 Doel van het bureauonderzoek

Doel van het bureauonderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig

Afbeelding 2. Detail van de topografische kaart, de onderzoekslocatie is aangegeven met een rode cirkel en een pijl. De kaart is noordgericht.

(kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

1.4 Werkwijze bureauonderzoek

Voor het bureauonderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële bewoonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis3, de online archeologische database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand van historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten.

2 Resultaten bureauonderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

Noorderhagen ligt op de rand van een gebied van stedelijke bebouwing en historisch gezien, tuinen en boomgaarden. De stad Enschede is gesticht op een plateau aan de westkant van een stuwwal. In het Saalien is het gebied bedekt geweest door landijs. Toen is de stuwwal ontstaan en werd er keileem en fluvioglaciaal zand afgezet.

Geologisch gezien bestaat de bodem uit dekzand van de Formatie van Boxtel (Laagpakket van Wierden) op fluvioperiglaciale en glaciale afzettingen van de Formatie van Drente (matig grove, iets grindhoudende zanden op leem en zandige klei).

Uit de website van het *DINOloket*, waar gegevens omtrent de ondergrond kunnen worden geraadpleegd, blijkt dat er in de nabije omgeving van de onderzoekslocatie een tweetal boringen zijn gezet, die zich bevinden direct ten noorden van de Noorderhagen en westelijk van de Minkgaarde (afb. 5). Boring B34F0199 bevindt zich iets ten zuiden van de Wenninkgaarde en boring B34F0411 ligt onmiddellijk noordelijk van de Noorderhagen.

De boringen, die uitsluitend de lithologie beschrijven, tonen een verschillend beeld. Boring B34F0411 bevindt zich het dichtst bij het plangebied. Hier bevindt zich onder het maaiveld een pakket fijn zand van ca. 2 m dikte, met daaronder een dik pakket leem. In de diepere ondergrond bevindt zich achtereenvolgens klei, veen en grof zand. Boring B34F0199 toont een volstrekt andere bodemopbouw. Deze locatie wordt gekarakteriseerd door een gelaagdheid van afwisselend zand en leem. In de diepere ondergrond zijn deze pakketten relatief dik, aan de top is sprake van een fijnere gelaagdheid.

Er moet echter worden opgemerkt dat de boringen die zijn beschreven in het *DINOloket*, onderzoek betreft dat is gedaan vanuit de geologie. Voor de archeologie zijn deze geologische boringen bij uitstek geschikt voor het in kaart brengen van potentieel geschikte bewoningslocaties in de pre- en protohistorie. Bij grondboringen die worden gezet ten behoeve van archeologisch onderzoek wordt echter expliciet gelet op archeologische indicatoren als aardewerk, vuursteen, botmateriaal etc. Maar ook worden de lagen niet alleen lithologisch beschreven, maar ook geïnterpreteerd als bijvoorbeeld antropogene ophogingslagen of loopniveaus, mestpakketten en dergelijke. Ook wordt het humusgehalte expliciet genoteerd, omdat dit relevant kan zijn voor bijvoorbeeld het aantonen van een esdek.

2.2 Bekende archeologische waarden

Noorderhagen 50 ligt in het oude stadscentrum van Enschede. Voor dit gebied geldt een beleidstype Archeologisch waardevol gebied A. Tot dit gebiedstype behoort het centrum inclusief het gebied met de oorspronkelijke grachten. Voor elke verstoringslocatie waarbij de bodem dieper dan 40 cm wordt verstoord, is een ver-

gunning nodig.

In de directe omgeving van Noorderhagen is niet eerder archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het meest nabij gelegen onderzoek betreft een archeologisch booronderzoek aan de Noorderhagen 15 tot en met 25 (Thijs & Ten Broeke 2009). In het karterende onderzoek zijn monsters genomen van de onderste laag van het eerddek en de laag hier direct onder. Deze monsters zijn gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 2 mm. In de zeefresiduen afkomstig van het noordwestelijk deel van het plangebied Noorderhagen 15–25 zijn enkele fragmenten houtskool aangetroffen. Daarnaast is ook een fragment steengoed uit de Late Middeleeuwen B (1250-1500 n. Chr.) en een fragment roodbakkend aardewerk uit de Nieuwe Tijd aangetroffen. Verder zijn een fragment roodbakkend aardewerk, daterend uit de Late Middeleeuwen B (1250-1500 n. Chr.) of Nieuwe Tijd, twee fragmenten pijpaaarde (pijpensteeltje) daterend uit de 17e of 18e eeuw (Nieuwe Tijd) en twee fragmenten natuursteen (waarvan één met bewerkingssporen, vermoedelijk Nieuwe Tijd) aangetroffen. Dit soort vondsten sluit aan bij wat elders in de oude binnenstad van Enschede als archeologica werd aangetroffen.

2.3 Historische situatie

Enschede is in de Vroege Middeleeuwen ontstaan als agrarische nederzetting (Benthem 1920). Het dorp, gelegen op de flank van een stuwwal, kon zich goed ontwikkelen doordat het aan de route lag tussen Deventer in het westen en Münster en Osnabrück in het oosten. Enschede wordt voor het eerst genoemd in 1119 terwijl in 1284 sprake is van een Hof. Deze hof van de Heren van Enschede werd de Burcht genoemd en omgeven door een gracht. Omstreeks 1319 krijgt Enschede feitelijke stadsrechten van de Bisschop van Utrecht met het aanleggen van een gracht rond de nederzetting. Deze gracht loopt waar nu de Stadsgravenstraat ligt en was 20 meter breed. Deze stadsrechten worden in 1325 bevestigd door Bisschop Jan van Diest onder andere met de instelling van een jaarmarkt.

In 1465 geeft de Bisschop van Utrecht opdracht voor het aanleggen van een palissade. Deze wordt buiten de Stadsgraven aangelegd waarbij een nieuwe gracht aan de buitenzijde van de palissade wordt gegraven. Enschede heeft nu een dubbele stadsgracht met in het midden op een aarden wal de palissade. Dit is goed zichtbaar op de kaart van Jacob van Deventer (ca 1505–1575, afb. 6, boven). De onderzoekslocatie ligt juist op de buitenste gracht van Enschede.

In 1518 werden de verdedigingswerken van Enschede gesloopt nadat Gelre de stad op de Bisschop van Utrecht veroverde. Door de onzekerheid van de tijd werd echter in 1523 het geheel al weer herbouwd. Ondanks dat er ook bolwerken rond de stad werden aangelegd, werd de sterkte van het geheel niet hoog aangeslagen. In oktober 1597 werd de vesting beschreven als “ongelooflijk slecht versorgd”. Toen op 18 oktober het Staatse leger van Prins Maurits voor de stad verscheen werden de poorten onmiddellijk geopend. De stadsrechten werden door de prins bevestigd, maar de verdedigingswerken afgebroken. De buitenste gracht, dus de onderzoekslocatie, werd gedempt met materiaal van de palissadenwal en takkenbossen.

Ervoor in de plaats kwamen tuinen en boomgaarden, later bebouwing. De binnen-gracht, de Stadsgraven, bleef bestaan met een breedte van nu ca. 7 meter. Op de minuut van 1832 is hij nog aanwezig (afb. 6, onder), maar in 1862 wordt ook deze binnengracht gedempt met het puin en bouwresten die achterbleven na een grote stadsbrand.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

De onderzoekslocatie Noorderhagen 50 ligt op de dichtgestorte buitenste gracht van de verdedigingswerken van de stad Enschede. In de directe omgeving zijn geen archeologische onderzoeken uitgevoerd, maar op enige afstand, Noorderhagen 15 tot en met 25, is een booronderzoek uitgevoerd. Daarbij zijn enige vondsten uit de Nieuwe Tijd aan het licht gekomen.

Op de onderzoekslocatie Noorderhagen kan men ook dit vondstmateriaal verwachten met de nadruk op de Nieuwste Tijd. Mogelijk is in de gedempte gracht enig materiaal uit de periode van volstorten achtergebleven, maar aannemelijk is dit niet, omdat er gesproken wordt van dichtstorten met de grond van de palissadenwal en takkenbossen. Wel kan eventueel het juiste verloop van de buitenste wal worden aangetoond, alsmede funderingen van gebouwen uit de 18e eeuw en later.

3 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van het bureau-onderzoek kan worden geconcludeerd dat ter plaatse van de toekomstige bebouwing Noorderhagen 50, bewoningsresten uit de Nieuwste Tijd kunnen worden aangetroffen. Daarom wordt aanbevolen archeologisch onderzoek uit te voeren. Praktisch gezien kan dit het beste worden uitgevoerd door een archeologische begeleiding, protocol Opgraven, waarbij vooral de afmetingen en de inhoud van de buitenste gracht van de verdedigingswerken van de stad Enschede worden vastgelegd.

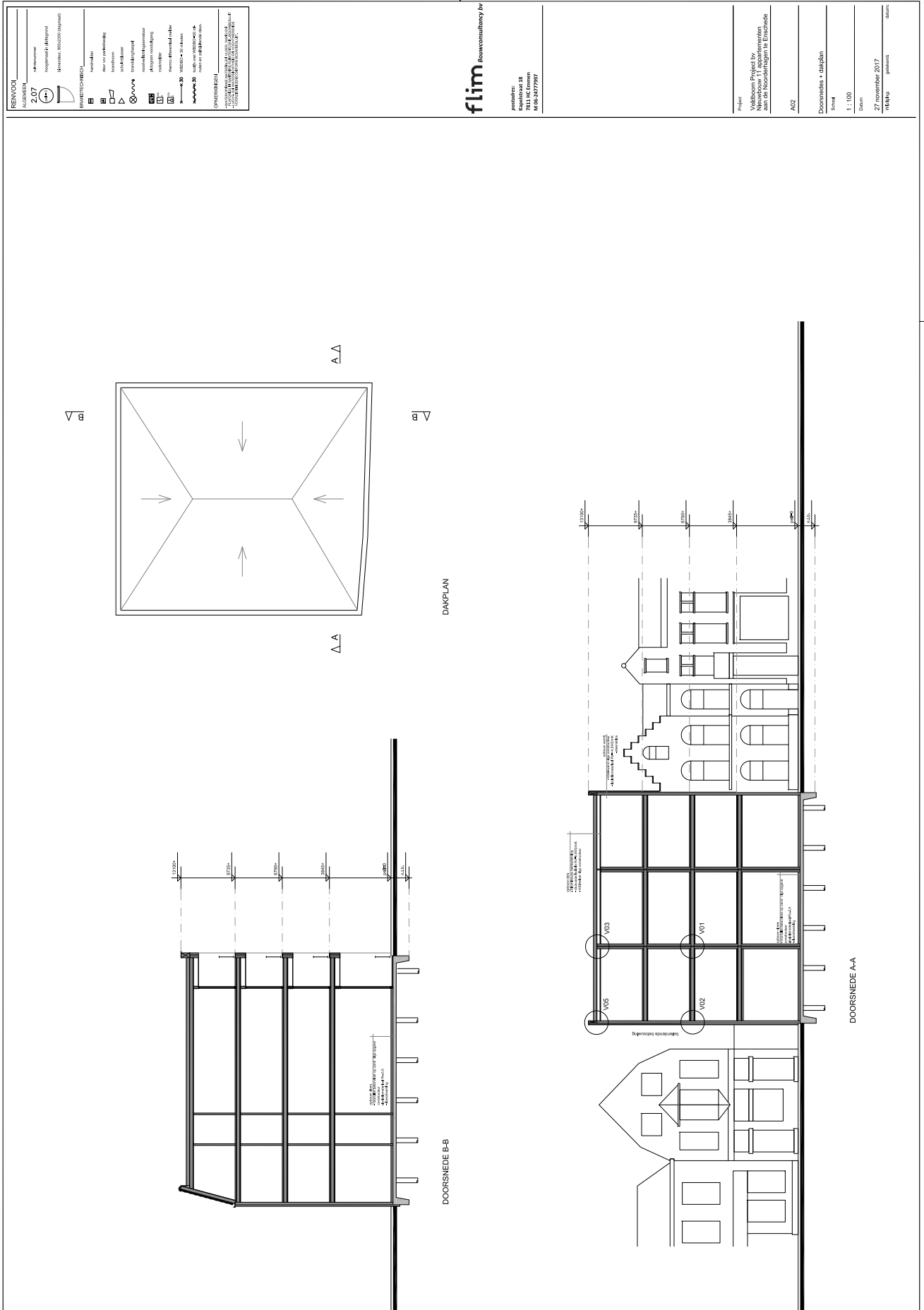
Het is aan de bevoegde overheid, de gemeente Enschede, om op basis van deze rapportage deze aanbeveling over te nemen dan wel te bepalen of, en in welke vorm vervolgonderzoek moet worden uitgevoerd. Mocht de onderzoekslocatie worden vrijgegeven, dan blijft de archeologische meldingsplicht conform art. 53 en 54 van de Wamz sowieso bestaan. Als er tijdens graafwerkzaamheden toch archeologische resten worden aangetroffen, dan dient dit onverwijld aan de bevoegde overheid te worden gemeld. De bevoegde overheid neemt vervolgens een besluit hoe om te gaan met de archeologische resten.

Als er vanuit de bevoegde overheid geen op- of aanmerkingen op deze rapportage komen, dan kan deze versie als de definitieve worden beschouwd.

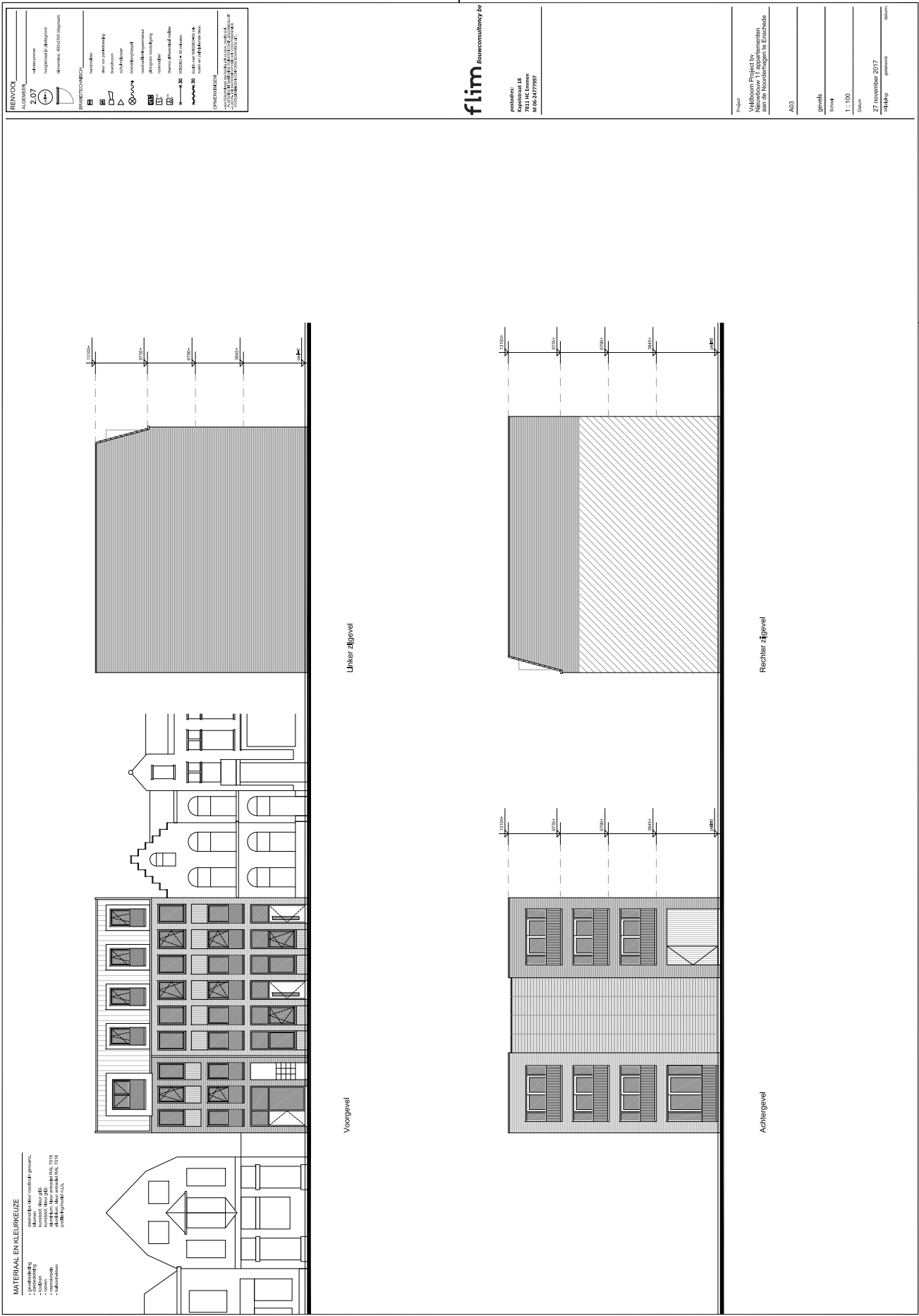
Literatuur

Bentham, A., 1920. *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste ogeving*. Enschede.

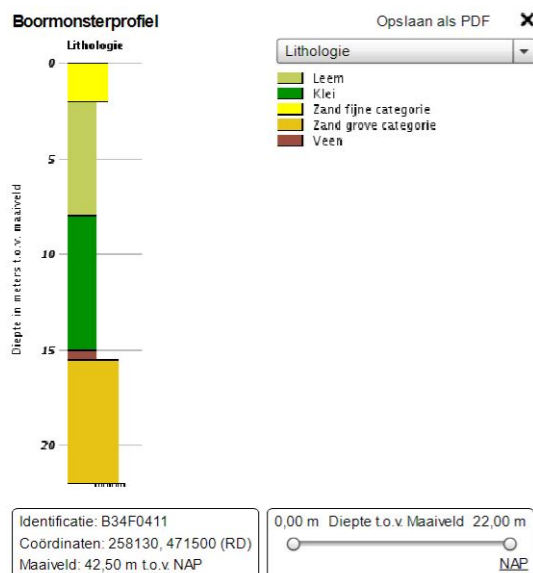
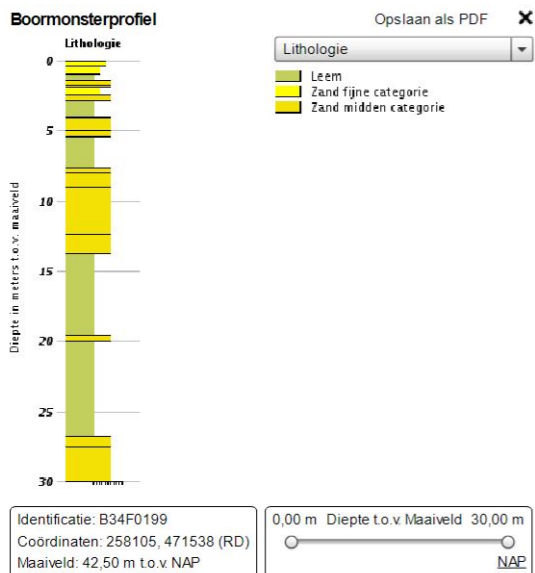
Thijs, W.J.F. & E.M. ten Broeke, 2009. *Een karterend archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van boringen aan de Noorderhagen 15–25 te Enschede (O)*. Geldermalsen (ARC-Rapporten 2009-169).

Afbeelding 3. De toekomstige bebouwing van Noorderhagen 50.

Afbeelding 4. De toekomstige bebouwing van Noorderhagen 50, ingepast in het straatbeeld.

Geologisch booronderzoek

<< 1 van 1 >>

Identificatie: B34F0199
 Coördinaten: 258105, 471538 (RD)
 Dieptetraject t.o.v. Maaiveld/Waterbodem: 30,00 m
 Datum van boren: 09-04-1968
 Datatype/resultaat: Monster profiel: 1
 Boormethode(n): Pulsboring

Geologisch booronderzoek

<< 1 van 1 >>

Identificatie: B34F0411
 Coördinaten: 258130, 471500 (RD)
 Dieptetraject t.o.v. Maaiveld/Waterbodem: 22,00 m
 Datum van boren: 03-06-1905
 Datatype/resultaat: Monster profiel: 1
 Boormethode(n): Pulsboring

Afbeelding 5. Boorkolommen van de ondergrond in de nabijheid van de onderzoekslocatie Noorderhagen 50. Nr. 199 bevindt zich ten noordwesten van de Noorderhagen, boring 411 ligt zuidoostelijk van boring 199. Bron: www.dinoloket.nl.

Afbeelding 6. De onderzoekslocatie (rood omcirkeld) op de kaart van Jacob van Deventer, ca. 1565 (boven) en de Kadastrale Minuut van ca. 1832.